

Potenciál zelene a krajinných prvkov vo verejnom priestore v kontexte udržateľného rozvoja mestského prostredia

Ing. Jana Adamková
Školiteľ: doc. Ing. arch. Karel Havliš
Ústav navrhování V, FA VUT Brno

Urbanizačný proces je dynamický a mal by reagovať na potreby spoločnosti. V súvislosti s ekonomickými, demografickými a sociálnymi zmenami v postindustriálnom meste sa objavuje potreba nových prístupov k plánovaniu verejných priestorov. Príspevok sa zaoberá potenciálom zelene a krajinných prvkov v kontexte udržateľného rozvoja mestského prostredia. Urbánna vegetácia získava čoraz väčšiu pozornosť nielen v súvislosti globálnych klimatických zmien, ale tiež pre jej schopnosť zatriť prostredie a posilniť jeho identitu. Nevyužitý priestory v mestskej štruktúre znamenajú príležitosť a výzvu pre rozvoj zelených plôch. V tejto súvislosti je otázkou, či sa pôsobenie, význam a spôsob využívania zelene v mestskom prostredí bude meniť, a aký vplyv budú mať tieto zmeny na územné plánovanie.

Klíčová slova: Verejný priestor, zeleň, krajinný prvok, udržateľný rozvoj

The Potential of Greenery and Landscape Elements in a Public Space in the Context of Sustainable Development of Urban Environment

Urban development is a dynamic process which should react to the needs of society. In the context of economic, demographic and social changes in post-industrial city is emerging the need for new approaches to planning public spaces. The paper deals with potentials of vegetation in the context of sustainable development of urban environment. Urban green is gaining more attention not only in the context of global climate changes, but also for its ability to enhance attractiveness of space and strengthen its identity. Vacant lots in the urban fabric mean opportunities and challenges for green space development. Against this backdrop the question is whether the influence, significance and usage of green spaces will change and whether these changes will affect urban planning.

Keywords: Public space, urban vegetation, landscape element, sustainable development

1 Zeleň v historickom kontexte mesta

Historický vývoj plôch zelene pozorne sleduje rozvoj mesta, spôsob akým bolo plánované, jeho rozširovanie, polohu v krajine, a tiež odráža sociálny status obyvateľov miest, ktorý sa v priebehu storočí významne zmenil.

Skúmanie rôznych typov zelene odhaľuje rozdielny pôvod ich vzniku, z tohto dôvodu nie je možné oddeliť vývoj parkov, záhrad a verejných priestorov od historického kontextu alebo sociálnej situácie danej doby.

Pred nástupom 18. storočia bola zeleň primárne súkromného charakteru. Koncom 18. storočia sa objavuje v Európe čoraz viac príkladov budovania verejnej zelene, najčastejšie vo forme verejných promenád v priestoroch bývalého mestského opevnenia (napr. Mestská záhrada v Mníchove, 1789). Vznik typického verejného parku je však spojený s industrializáciou a súvisiacim plánovaním v 19. storočí, kedy vznikali obavy o zdravie pracujúcich tried. Verejné parkové hnutie 19. a začiatku 20. storočia, podporované sociálnymi ideálmi humanistov, vytvorilo koncept starostlivo naplánovaných parkov a záhrad udržiavaných z verejných zdrojov, ako neoddeliteľnej súčasti rozvoja. Tento koncept mal odrážať občiansku hrdosť, návrh mal reflektovať potreby a blaho občanov a poskytnúť im prístupný úkryt pred drinou nového priemyselného veku. Kvality týchto parkov v zabezpečení rekreačných potrieb obyvateľov miest sú oceňované aj v súčasnosti (Csepely – Knorr, 2010).

Intenzívny plošný rast miest v 19. storočí podnietil aj vytvorenie ďalšej koncepcie priestorového plánovania, ktorá vymedzuje okruh otvorenej krajiny okolo urbanizovaného územia nazývaný zelený pás. Z príkladov môžeme uviesť budapešiansky lesný pás, založený v roku 1870, alebo lesno-lúčny pás okolo Viedne (1893). (Kupka, 2006) Koncepty zamerané na zeleň v rámci celkovej priestorovej štruktúry mesta sa rozvíjajú naďalej, vznikajú prvé teórie systému mestskej zelene – Hénardova teória prstencov, Ebestadtova, Möhringova a Petersonova teória klinov, alebo Wolfova teória syntetizujúca oba prístupy – radiálny okružný systém. (obr.1)

Protipólom k usporiadaniu zastavaného a nezastavaného územia podľa princípov zelených pásov a prstencov je koncepcia zeleného jadra, ktorá vychádza z predpokladu, že uzatváranie územia systémom zelene znižuje predpoklady rozvoja územia. (Dvončová, 2010) Model vychádza z predpokladu, že nezastavaná plocha v centrálnej časti vytvára lepšie možnosti využitia zelených plôch.

Je zrejmé, že každá fáza rozvoja mesta má svoj špecifický vplyv na štruktúru zelene. Stratégie pre rozvoj zelene sa budú stále vyvíjať, vychádzajúc z historických koreňov a zároveň reflektujúc osobitné podmienky mesta a aktuálnej doby.

Obrázok 1: Vľavo: Systém zelene, Kolýn nad Rýnom, 1923. Zdroj: URGE, 2004. Vpravo: Návrh systému zelene, Drážďany, 2001. Zdroj: BENZ-RABABAH, 2007.

2 Podmienky pre rozvoj zelene v súčasnosti

Zatiaľ čo charakter a rozmanitosť verejných plôch a plôch zelene v meste vychádza z historického kontextu, ich funkčnosť, súčasný stav a využívanosť je ovplyvnená demografickými, ekonomickými a priestorovými zmenami, ku ktorým dochádza v celej Európe. Tieto zmeny majú výrazný vplyv na sociálnu, finančnú a ekologickú situáciu a tiež stále rastúci vplyv na plánovanie verejných priestorov, rozvoj mestskej zelene a mesta ako celku.

2.1 Demografické zmeny a sociálne vplyvy

Demografické zmeny (najmä zníženie počtu obyvateľov a starnutie populácie) môžu viesť k zmene požiadaviek na množstvo a funkciu verejných priestorov (EC, 2004) z dôvodu klesajúceho počtu potenciálnych užívateľov.

Vzhľadom na rastúcu migráciu a celkovú rozmanitosť mestského obyvateľstva v 21. storočí očakávame rastúci spoločenský význam verejných priestorov ako miesta pre komunikáciu a integráciu. Verejný priestor by sa mal prispôbiť rozličným životným štýlom a špecifickým požiadavkám obyvateľov bez toho, aby bola ohrozená jeho schopnosť plniť potreby všetkých skupín spoločnosti.

2.2 Ekonomické zmeny a finančné vplyvy

V čase finančných problémov miest môžeme očakávať problémy súvisiace so správou a údržbou verejných priestorov, pričom nedostatok financií na údržbu sa najviac prejaví na plochách zelene. Mestá sa môžu snažiť prilákať súkromné investície a zapájať rôzne partnerské inštitúcie do financovania verejných priestorov a

mestskej zelene. Tento trend však môže ohroziť charakter verejných plôch s následnou izoláciou a úplným vyčlenením znevýhodnených skupín (URGE, 2004). Vo všetkých úvahách o mechanizmoch financovania je preto potrebné sa venovať myšlienke integrácie všetkých skupín obyvateľstva a tiež zabezpečiť ich aktívnu participáciu pri riešení otázok verejných priestorov.

2.3 Priestorové zmeny a ekologické požiadavky

Z priestorovej perspektívy sa ako najvýraznejší problém súčasných postindustriálnych miest javí vyludňovanie centrálnych častí, voľné komerčné nehnuteľnosti, nárast počtu prázdnych pozemkov po asanovaných objektoch. Využitie zelene môžu čiastočne vyriešiť problematiku množstva uvoľnených pozemkov. Zároveň nevyužitie prázdne pozemky znamenajú príležitosť pre dlhodobý rozvoj zelene a uspokojenie požiadaviek životného prostredia.

3 Úloha zelene v súčasnosti

Rastúce množstvo voľných plôch sa výrazne prejaví v priestorovej štruktúre mesta, z čoho bude vyplývať aj zmena požiadaviek na verejné priestory. Bude nutné hľadať nové stratégie rozvoja, v ktorých sa môžu uplantiť aj alternatívne typy mestskej zelene.

3.1 Modely urbánnej štruktúry

Nová priestorová štruktúra, charakterizovaná rastúcim množstvom prázdnych priestranstiev, vedie k štyrom základným modelom urbánnej štruktúry: kompaktné mesto, fragmentované mesto, perforované mesto a rozdrobené mesto (Rößler, 2008). Význam zelene v meste (jej množstvo, rozmiestnenie, funkčnosť, potenciál) je závislý od priestorovej štruktúry mesta (v zjednodušenom ponímaní od urbánneho modelu).

Kompaktná mestská štruktúra je typická jednoznačným oddelením vnútorných husto zastavaných oblastí a okolitej krajiny. Vnútorná štruktúra je kompaktná, bez voľných priestorov. Charakteristickým znakom je nedostatok zelene vo vnútorných oblastiach. Šanca na vývoj prepojeného systému zelene je minimálna, pri plánovaní zelene je možné zamerať sa na ochranu okolitej zelene.

Fragmentovaná mestská štruktúra je charakteristická oblasťami s hustou zástavbou v centrálnej časti s klesajúcou koncentráciou využitia smerom k okraju. Nefunkčné mestské okraje predstavujú možnosť pre využitie potenciálu zelene, vytvorenie stabilnej zelenej siete, ktorá podporí vnímanie mestského priestoru ako jednotného celku.

Nekontrolované perforácie, ktoré vznikajú demoláciou prázdnych objektov a nevyužívanej infraštruktúry vedú k perforovanej mestskej štruktúre. Náhodné

prázdne priestory vytvárajú zmršťovanie mestských štruktúr, charakteristických zánikom pôvodných funkcií. Voľné plochy sú dočasnými fragmentami typickými pre mnohé postindustriálne mestá. Udržiavanie týchto plôch, využívanie zelene, aj keď na tej najjednoduchšej úrovni, môže viesť k zlepšeniu podmienok v okolitom priestore.

Extrémny prípad vývoja nasledujúci po perforovaníestskej štruktúry môže viesť k rozdrobeniu mesta, kedy sa voľné plochy stanú primárnou štruktúrou. Z mesta sa vytratí kvalita mestského priestoru, stane sa iba súborom izolovaných objektov, alebo malých súborov. Tento model je iba hypotetický, avšak v minulosti silne industrializovaných štvrtiach je nutné ho predvídať.

Tieto všeobecné modely tvoria základ pre konkrétne modelyestskej štruktúry súčasných miest. Priestorové videnie každého mesta viac či menej odráža tieto základné myšlienky. Snahou je realizovať víziu kompaktného európskeho mesta v historických centrách miest aj na úkor perforácie alebo fragmentácie jeho vonkajších obvodov. S vedomím, že husté mestské štruktúry nemôžu byť na celom území mesta, vzniká model fragmentovanej štruktúry mestského okraja s mestskými jadrami a prepojeným systémomestskej zelene (Babalís, 2008).

3.2 Potenciál zelene pri obnove mesta

Rozvoj zelených plôch môže byť stratégiou na podporu pozitívneho obrazu aj v podmienkach zmršťujúceho sa mesta, spôsobených fragmentáciou a perforáciouestskej štruktúry. Zelené plochy sľubujú dobrú kvalitu života a mestského prostredia, poskytujú využitie územia, ktoré ponúka široko akceptované a relatívne lacné riešenie, bez nutnosti stavebných zásahov (Lister, 2010).

Vo všeobecnosti vieme definovať dva druhy rozvoja zelených plôch na opustených plochách: permanentné a dočasné. Význam dočasných plôch zelene je veľmi vysoký. Stratégia rozvoja plôch zelene sa zameriava najmä na stabilizáciu postihnutých štvrtí a následné pritiahnutie stavebných aktivít a investorov. Doterajšie skúsenosti ukazujú, že ak je táto stratégia úspešná, potom zelené plochy, ktoré sa čiastočne podieľali na zlepšení podmienok, sú zrušené pre ich dočasný charakter, nezávisle od ich estetických, ekologických alebo sociálnych kvalít, aby uvoľnili priestor novej výstavbe.

Opačným prístupom je dlhodobá ochrana zelených plôch. Lokality, v ktorých nie je predpokladaná výstavba, sú zákonom definované ako plochy pre trvalú mestskú zeleň. Táto stratégia očakáva zapojenie verejných finančných zdrojov a je typickou najmä na okraji vnútorného mesta, kde nie je možné vytvoriť kompaktnú štruktúru.

3.3 Zabudnuté typy zelených priestorov

V oblastiach mimo vnútorného mesta, sa ako prijateľná alternatíva voči typickým prvkom verejnej zelene, ako sú aleje, parky, nábrežia, javia zabudnuté typy zelených

priestorov. Podľa rozmerov nevyužitých plôch a finančných možností sa objavujú nové cesty dizajnovania a využitia plôch zelene. Nové prístupy sú založené na novom vzťahu k prírode (Dettmar, 2005), na chápaní prírody ako významného celku (Waldheim, 2006). Napriek tomu je stále na mieste pragmatický plánovací prístup, majúci na zreteli požiadavky mestskej zelene s ohľadom na ich štrukturálne a sociálne funkcie. Do mestského kontextu sa tak adaptujú lesnícke, poľnohospodárske alebo záhradnícke prístupy, ako aj prístup založený na uznaní sukcesných spoločenstiev ako plnohodnotného typu zelene.

3.3.1 Mestské poľnohospodárstvo

Mestské poľnohospodárstvo nie je novým fenoménom, jeho pôvod môžeme hľadať v starovekom Egypte. Anglická krajinárska škola používa termín „okrasné farmy“ pre označenie pozemku v parku, ktorý bol ponechaný bežnému hospodárskemu využitiu, ktoré kompenzuje aspoň časť enormných nákladov na vybudovanie a údržbu okrasnej časti. V dnešnej dobe predstavuje mestské poľnohospodárstvo nákladovo efektívne riešenie (obr. 2).

Obrázok 2: Príklad mestského poľnohospodárstva, Havana, Kuba. Zdroj: CARIDAD CRUZ, 2003.

3.3.2 Mestské lesníctvo

Rovnako ako mestské poľnohospodárstvo má korene v minulosti, mestské lesy sú historickou súčasťou množstva európskych miest. V súčasnom kontexte sa však na mestské lesy môžeme pozeráť v nových súvislostiach. Môžeme v nich vidieť možnosť

vytvoriť udržateľnú zelenú plochu so stabilným ekosystémom. Taktiež sú mestské lesy najlacnejšími plochami zelene, s veľmi nízkymi nákladmi na údržbu.

3.3.3 Mestské záhrady

Stále vysoký dopyt po súkromnej zeleni môžu zabezpečiť mestské záhrady. Existujúce príklady novozrieknutých metských záhrad by sme mohli rozdeliť do dvoch skupín. V prvej skupine sa nachádzajú nasledovníci klasických záhradkárskech osád so záhradami na prenájom pre súkromné osoby. Druhá skupina sa vyznačuje kolektívnym využívaním komunitných záhrad, ktoré majú pozitívny vplyv na intergáciu znevýhodnených sociálnych skupín alebo posilnenie susedských vzťahov.

3.3.4 Mestské divočiny

Všetky predchádzajúce typy zelene mali v mestskom prostredí istý druh tradície. Mestská divočina je však iba akýmsi logickým vyústením vývoja v niektorých oblastiach. S narastajúcim počtom voľných priestranstiev v zmršťujúcich sa mestách je problematické nájsť pre všetky využitie a užívateľov, nehovoriac o finančných prostriedkoch. Mestské divočiny sú v súčasnosti diskutovaným fenoménom, ich ekologický prínos môže byť vysoký, avšak to, či spĺňajú požiadavky mestskosti prostredia ostáva stále otáznou.

4 Záver: možnosti a obmedzenia využitia zelene a krajinných prvkov

Zeleň tvorí integrálnu súčasť štruktúry sídla s rozmanitými funkciami. Prechod od industriálnej spoločnosti k postindustriálnej sa premieňa do charakteru miest, mení sa priestorové usporiadanie mesta. Súčasne s týmto trendom sa formuje a vystupuje do popredia pojem udržateľného rozvoja. Nepochybne vzrastá význam zelene v sídlach, zvyšujúce sa množstvo voľných priestorov poskytuje nové možnosti pre dlhodobý rozvoj zelene, integráciu ekologických systémov, prepojenie mesta s krajinou.

Okrem uplatnenia zelene v typických verejných priestoroch, akými sú ulica, námestie, park, nábregie, sa do popredia dostávajú aj alternatívne typy zelených plôch, ktorých nespornou výhodou sú nízke náklady na vybudovanie a následnú údržbu. Možnosť budovať dočasné zelené plochy má veľký význam pri dynamizácii systému zelene, ktorý môže efektívnejšie reagovať na potreby užívateľov verejných priestorov.

5 Zoznam použitej literatúry a prameňov

BABALIS, Dimitra. 2008. The sustainable urban change. In: BABALIS, Dimitra, ed. *Chronocity: The scale of sustainable change: Heritage value and future opportunities and challenges*. Firenze: Genesi Gruppo Editoriale – Citta di Castello, 2008, s. 21-30. ISBN 9788860553461.

- BENZ-RABABAH, Eva. SMANIOTTO-COSTA, Carlos. 2007. Neue Freiraumqualitäten für Dresden? Neues Planungsleitbild für die Innenstadt. *Garten + Landschaft: Stadt-Konzepte*. 2007, roč. 117, č. 10, s. 12-15. ISSN 0016-4720.
- CARIDAD CRUZ, Maria. SÁNCHEZ MEDINA, Roberto. 2003. *Agriculture in The City: A Key to Sustainability in Havana, Cuba*. Ottawa: IDRC, 2003. ISBN 1-55250-104-3. Dostupné z: <http://web.idrc.ca/openebooks/104-3/>.
- CSEPELY-KNORR, Luca. 2010. Frederick Law Olmsted's Public Parks, Parkways and their influence on the Continent. In: FÁBOS, Julius Gy. et al, ed. 2010. *Proceedings of Fábos Conference on Landscape and Greenway Planning 2010: July 8–11, Hungary*. Budapest: Amber Industries, 2010, s. 671-678. ISBN 9789635034093.
- DETTMAR, Johan. 2005. Nature-dominated Development in Urban Landscape. In: HUBERTUS, Adam. 2005. *Landscape architecture in mutation: essays on urban landscapes*. Zürich: gta Verlag, 2005, s. 79–97. ISBN 9783856761578.
- DVONČOVÁ, Eva. 2010. Modely územného rastu miest. In: *Člověk, stavba a územní plánování 5*. Praha: ČVUT, 2010, s. 34-45. ISBN 9788001047538.
- EC (Comission Of The European Communities) 2004. *Towards a Thematic Strategy on the Urban Environment*. Brussels: Office for Official Publications of the European Communities, 2004.
- LISTER, Nina-Marie. 2010. Insurgent ecologies: (Re)claiming ground in landscape and urbanism. In: DOHERTY, Gareth. MOSTAFAVI, Mohsen, ed. *Ecological Urbanism*. Karlsruhe: Lars Müller Publishers, 2010, s. 208-218. ISBN 9783037781890.
- KUPKA, Jiří. 2006. *Zeleň v historii města*. Praha: ČVUT, 2006. 146 s. ISBN 8001034437.
- RÖBLER, Stefanie. 2008. Green space development in shrinking cities: opportunities and constraints. In: COSTA, Carlos Smaniotto. MATHEY, Juliane, ed. *Urban Green Spaces – Key for sustainable city 2008 Sofia, April 17–18*. Dresden: IOER, 2008. s. 71-74. ISBN 9783933053336.
- URGE (Urban Green Environment). 2004. *Making Greener Cities - A Practical Guide*. Leipzig: UFZ, 2004. 119 s.
- WALDHEIM, Charles. 2006. *Landscape Urbanism Reader*. New York: Princeton Architectural Press, 2006. 295 s. ISBN 9781568984391.